

Ключові слова: чуття мови, граматики, граматична будова мови, дошкільник, шляхи формування граматично правильного мовлення.

Маркотенко Т. Пути формирования грамматического строя речи у детей дошкольного возраста

В статье рассматриваются возможности воспитания лингвистического отношения к слову. Предлагаются пути формирования грамматического строя речи дошкольников: проверка детской речи и предупреждение ошибок; предоставление правильного образца для подражания; исправление ошибок; развитие слухового внимания; совместная работа детского сада и семьи.

Ключевые слова: языковое чутьё, грамматика, грамматический строй языка, дошкольник, пути формирования грамматически правильной речи.

Markotenko T. Ways of Formation of a Grammatical System of Speech at Children of Preschool Age

In article possibilities of education of the linguistic relation to a word are considered. Ways of formation of a grammatical system of speech of preschool children are offered: check of children's speech and prevention of mistakes; granting the correct sample for imitation; correction of mistakes; development of acoustical attention; kindergarten and family collaboration.

Key words: feeling for language, grammar, grammatical system of language, preschool child, ways of formation of grammatical correct speech.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2012 р.

Прийнято до друку 26.10.2012 р.

Рецензент – к. п. н., доц. Нікітіна А. В.

УДК 811.161.2 : 373.5

Н. Мордовцева

ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ НАВЧАННЯ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ З ТЕКСТАМИ ЛІНГВІСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Навчання мови здійснюється на основі загальнодидактичних та власне методичних принципів. У сучасній лінгводидактиці під принципами навчання розуміють „своєрідні правила навчальної діяльності вчителя, шляхи взаємодії вчителя й учнів, вихідні положення, на яких ґрунтується зміст навчання, використання методів і прийомів, побудови системи вправ, підготовки і проведення уроків української мови [6, с. 6]”. Тож метою нашої ревідки є опис теоретичних положень

щодо використання на уроках української мови найоптимальніших принципів і методів навчання під час роботи учнів з текстами лінгвістичної спрямованості.

Проблема добору принципів завжди актуальна, вона розв'язувалася О. Біляєвим, Т. Донченко, В. Масальським, М. Пентилюк, К. Плиско, С. Чавдаровим, Л. Федоренко та ін.

Учені звертають увагу на те, що принципи навчання уможливають оволодіння всіма розділами мови та взаємодіють з такими дидактичними принципами: 1) виховуючого навчання засобами мови і мовлення; 2) єдності теорії з практикою (практичне засвоєння мови); 3) усвідомленості (рефлексія учнів над мовою і мовленням, контрольні оцінки дій учнів); 4) послідовності і доступності (від простішого мовного матеріалу до складнішого з погляду засвоєння його учнями); 5) систематичності занять мовою і повсякденного мовленнєвого спілкування; 6) наочності; 7) розвивального навчання; 8) урахування індивідуальних можливостей учнів; 9) міцності засвоєння мовленнєвих умінь; 10) творчої активності. Ці принципи залежать від тих закономірностей, яким підпорядковуються механізми мовлення та інтелекту, а також логічно впливають з тих законів, за якими функціонує і розвивається мовлення.

До загальнодидактичних принципів, які визначають увесь процес удосконалення мовної компетенції під час роботи з текстами лінгвістичної спрямованості, відносимо принципи науковості, систематичності, наступності, перспективності, наочності, доступності викладу та ін. Розглянемо деякі з них.

Серед загальнодидактичних принципів особливе місце посідає принцип науковості, що „диктує необхідність відбору загальноновизнаних, достовірних відомостей про мову, які відповідають досягненням сучасної лінгвістичної науки й потрібні для формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок [6, с. 27]”. Навчання учнів повинно спиратися на досягнення сучасної лінгвістики, однак учням треба повідомляти „мовознавчі явища, що не викликають ніяких дискусій та остаточно визначились у сучасній лінгвістичній науці [1, с. 57 – 67]”. Принципом науковості необхідно обов'язково керуватися під час добору лінгвістичних текстів, віддаючи перевагу тим, у яких розкривається мовне поняття або явище в межах шкільної програми, тобто з урахуванням вікових особливостей школярів, завдань навчання мови, ступеня розробки того чи іншого напрямку в лінгвістиці.

Для формування вмінь і навичок учнів працювати з лінгвістичними текстами важливе значення має принцип наступності і перспективності. Під наступністю розуміють опору на засвоєний і вивчений матеріал, на основі якого взаємодіють отримані й нові знання, у результаті чого утворюється система міцних і глибоких знань, умінь і навичок.

Важливу роль у навчанні учнів працювати з лінгвістичними

текстами відіграє принцип доступності, який „спрямований на забезпечення свідомого сприймання мовного матеріалу [6, с. 7 – 14]” і вимагає врахування вікових особливостей учнів, рівня розвитку мовлення й характеру, уваги, ступеня підготовленості, тобто реальних навчальних можливостей. Під час добору лінгвістичних текстів, вибору способів їх репрезентації провідним є принцип доступності, що допомагає пов’язати теорію з практикою, навчання з довідками. З цього випливає, що завдання мають бути доступними й цікавими для учнів, але водночас активізувати їхню мисленнєву діяльність. Учні повинні ознайомитися з мовою як об’єктивною реальністю, усвідомити її роль у суспільному житті, засвоїти лінгвістичні поняття, зрозуміти структуру мови на всіх рівнях її будови, багатство й різноманітність мовних засобів. Це теоретичний аспект процесу вивчення мови в школі. Отже, необхідно повсякденно розв’язувати й практичні питання, що полягають у дотриманні законів і норм літературної мови, у збагаченні словникового запасу учнів, розвитку їхнього мислення й мовлення, у виробленні навичок правильно, виразно, образно висловлювати думки і почуття.

Безумовно важливим є врахування вимог принципу креативності, суть якого полягає в забезпеченні результативної творчої мовленнєвої діяльності учнів [3, с. 215 – 216].

Під час розвитку мовленнєвих умінь і навичок учнів необхідно широко використовувати різні види наочності [2, с. 92 – 94]. Наочність допомагає подолати недоліки виключно словесного викладання мови, конкретизувати абстрактні поняття тощо. У сучасній лінгводидактиці виділяють наочність натуральну (рослини, тварини, зоряне небо, явища природи тощо), образну (картини, таблиці, моделі), символічну (графіки, діаграми, схеми, формули) [6], яка є „стимулом до мовленнєвої діяльності учнів” [там же]. Використання різних видів наочності сприяє не тільки оволодінню мовними поняттями, але й активізації уваги, мислення й емоційного сприйняття мовних явищ, розвитку мовлення учнів. Специфіка використання наочності полягає в засвоєнні учнями готових прийомів, схем, стандартів, формул, умінь викласти власні думки.

Поряд із загальнодидактичними варто виділити лінгводидактичні принципи, аналіз яких зустрічається в працях О. Біляєва, Ф. Буслаєва, Т. Донченко, С. Карамана, М. Пентилюк, К. Плиско та ін.

Детальна класифікація принципів навчання мови зроблена К. Плиско, зокрема, вважаємо за необхідне детальніше розглянути такі: *свідомості*, що реалізується під час розвитку умінь та навичок працювати з текстами лінгвістичної спрямованості, передбачає врахування особливостей розвитку логічного мислення школярів (осмислене вживання термінів і понять у власних висловлюваннях, побудова визначень, формулювання правил тощо); *мотивації навчання*, що передбачає реалізацію мотивів навчання, тих внутрішніх імпульсів, які спонукатимуть учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності

під час складання власних висловлювань; принцип *пізнавально-практичної спрямованості в навчанні*, котрий передбачає озброєння учнів знаннями про мову й мовлення та формування у школярів лінгвістичного світогляду; *використання мовленнєвої практики для засвоєння теорії мови і теорії мови для розвитку мовлення*, відповідно до якого необхідно планувати навчальний процес таким чином, щоб вивчення мови сприяло планомірному, усвідомленому розвитку мовлення, і, навпаки, створювати такі умови навчання, щоб учні вільно й свідомо використовували в мовленні вивчені мовні поняття і явища; принцип *емоційності* дає змогу забезпечити мовний розвиток “на основі єдності душі, серця і розуму учня, тобто спонукає школяра сприйняти мовну науку щиро, як найбільш потрібну, рідну, максимально мобілізуючи його увагу, пам’ять, мислення і волю [6] передусім під час аналізу текстів; принцип *збереження мовної єдності, спадковості й наступності поколінь*, який передбачає запобігання та усунення мовних недоліків і покручів у мовленні учнів, збереження чистоти української мови, відродження та розвиток українських мовних традицій; *зв’язку усного і писемного мовлення*, що спрямовує на оволодіння навичками писемного мовлення на основі володіння усним.

Т. Донченко виділяє власне предметні принципи, які впливають із соціальної значущості й соціально-психологічних функцій мови. Зокрема, дослідниця виділяє: 1) принцип вивчення мовних одиниць на основі аналізу тексту в єдності змісту і форми, 2) використання лінгвістичного аналізу тексту під час вивчення мовних одиниць усіх рівнів мовної системи, 3) пріоритетного використання як дидактичного матеріалу до уроків художніх текстів, 4) розвитку на уроках мови читачьких інтересів дітей, формування в них уявлення про неповторність мовної особистості, 5) тісного поєднання розвитку мовлення й розвитку мислення, 6) функціонального підходу до вивчення мовних одиниць, 7) взаємозв’язку засвоєння теорії й функціонування мовних одиниць у мовленні, тісного взаємозв’язку у засвоєнні учнями мовних і мовленнєвих знань, формуванні навчально-мовних, правописних і мовленнєвих умінь [4, с. 2 – 4].

Принципи навчання мовлення спрямовані на ефективне керівництво процесом оволодіння дітьми мовними знаннями, вміннями й навичками з подальшим їх застосуванням у повсякденному житті.

Розв’язання провідних розвивальних і виховних завдань у системі навчання рідної мови потребує розгляду проблеми методів навчання. У лінгводидактиці існують різні тлумачення й класифікації методів навчання. Метод визначають як прийом чи систему педагогічних прийомів (І. Лернер, М. Скаткін, Ю. Бабанський), як упорядкований спосіб діяльності вчителя й учнів на уроці (О. Біляєв, В. Онищук). Класифікація дає цілісне уявлення про комплекс методів і має не лише теоретичне, а й безпосереднє практичне значення. С. Чавдаров, О. Текучов, Л. Федоренко за джерелом знань виділяють такі методи навчання мови, як-от: розповідь,

бесіда, аналіз мови, вправи, використання наочних посібників, робота з підручником. За рівнем пізнавальної діяльності учнів визначають методи І. Лернер, М. Скаткін: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемно-пошуковий, дослідницький. В. Капінос виділяє методи формування комунікативних умінь, до яких входять методи засвоєння зразків літературного мовлення, аналіз тексту та конструювання зв'язних висловлювань. О. Біляєв, М. Пентилюк класифікують методи за взаємодією учителя й учнів: усний виклад матеріалу, бесіда, спостереження й аналіз мовних явищ, робота з підручником, метод вправ. Такі ж методи навчання називає й Л. Рожило, але з доповненням нового методу – програмоване навчання, підкреслюючи при цьому, що „в системі методів навчання мови потрібно враховувати як форму взаємодії вчителя й учнів у роботі над матеріалом, так і логічні (розумові) операції, що входять у структуру відповідного методу, і рівень пізнавальної діяльності учнів у процесі пізнання [7, с. 38 – 45]”. На основі системного підходу К. Плиско виділяє методи проблемно-розвивального навчання, до яких дослідниця відносить інформаційно-рецептивний, спонукально-репродуктивний, стимулюючо-пошуковий, спонукально-пошуковий, проблемний виклад [6, с. 120 – 122], що забезпечують пояснювально-ілюстративний і проблемно-пошуковий типи навчання.

Вибір того чи іншого методу залежить від характеру матеріалу, що пропонується для вивчення, зв'язку виучуваного матеріалу з попереднім і наступним, співвідношення в ньому елементів теоретичного і практичного характеру, рівня загального розвитку учнів та їхньої підготовки з предмета.

Формування вмінь учнів створювати комунікативно дієві тексти повинно бути першорядним завданням вчителя-словесника, тому *слово учителя* як метод нині набуває особливої актуальності. Основна його мета – подати учням навчальну інформацію й забезпечити її сприйняття, осмислення, запам'ятовування. Саме цьому й сприяє слово вчителя, що характеризується необов'язковою розрахованістю на зворотну реакцію, однак широкий спектр реакцій робить його повною мірою діалогізованим. Дослідники (О. Біляєв, М. Пентилюк, Л. Рожило, В. Шляхова та ін.) приділяють особливу увагу етапу пояснення нового матеріалу, розглядаючи його як складну й відповідальну процедуру, багатоаспектне явище. Відомо, що існує зв'язок між комунікативними особливостями мовлення вчителя й ступенем засвоєння знань учнями. Пояснення і засвоєння – взаємопов'язані процеси, в основі яких лежать два види діяльності – діяльність учителя й діяльність учня. Їх нерозривну єдність повинен ураховувати вчитель, будуючи мовленнєве спілкування як процес розв'язання пізнавальних завдань. Це вимагає від учителя ретельної попередньої підготовки, передбачає зв'язок нового матеріалу з уже вивченим.

Під час аналізу та підготовки до написання власних лінгвістичних висловлювань великого значення набуває *метод бесіди*,

під час якої учитель за допомогою запитань не лише перевіряє знання дітей, а й стимулює їх до аналізу мовних понять, самостійного формулювання узагальнень і висновків. Як зазначає дослідниця цього методу С. Лукач, „особливо цінним у бесіді є те, що вона дає можливість якнайбільше активізувати розумову діяльність дітей, пов'язати вивчення навчального матеріалу з їх досвідом, попередніми знаннями [5, с. 3]”, оскільки бесіда є основним засобом узгодження спільної діяльності вчителя й учнів.

Постійне проведення спостережень над лінгвістичними текстами допомагає учням навчитися сприймати й розуміти інформацію, що міститься в них, виділяти основну й уточнюючу інформацію, визначати єдність змісту й форми, засвоїти сутність мовних фактів, явищ, процесів, усвідомити зв'язок між ними й тими теоретичними висновками, що випливають з них, з'ясувати значення кожного рівня мовної системи (фонетичного, лексичного, морфемного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного і стилістичного).

Цінність *роботи з підручником* полягає в передачі готової інформації за допомогою тексту параграфа або наочних посібників. На думку Т. Донченко, кожен вид роботи з підручником – це важливе самоосвітнє вміння, і використання на уроках різних видів роботи з підручником у комплексі сприяє розвитку здатності учнів до самоосвіти [4, с. 160]. Цінність цього методу вбачаємо в тому, що він забезпечує сприйняття й засвоєння учнями мовного матеріалу, сприяє формуванню навичок самостійної роботи з літературою, крім того, тексти параграфів допомагають учням під час створення власних лінгвістичних висловлювань.

Значну частину обсягу чинних шкільних підручників складають *вправи*, орієнтовані на „повторювальне виконання дій з метою засвоєння знань і вироблення мовних і мовленнєвих умінь і навичок” [там само]. У сучасній лінгводидактиці існує кілька класифікацій вправ. Так, в основу класифікації, розробленої В. Онищуком, покладено дидактичну мету вправи, яку виконують учні, та ступінь їхньої самостійності й творчості, тому вченим виділено підготовчі, вступні, тренувальні (за зразком, за інструкцією, за завданням), завершальні й контрольні. Класифікують вправи за місцем роботи (класні й домашні), за формою (усні й письмові), за мисленневими операціями (аналітичні, аналітико-синтетичні, синтетичні (В. Добромилов).

Т. Ладиженська виділяє вправи залежно від співвіднесення дій за готовим і створюваним текстом: аналітичного характеру на основі готового тексту (аналіз тексту, порівняльний аналіз тексту), аналітико-мовленнєвого характеру на основі готового тексту, на трансформацію тексту, створення тексту на основі зразка, створення власного висловлювання.

В. Мельничайко виділяє чотири групи вправ: слухо-мовленнєві (завдання сприймають на слух і виконують його в усній формі), зорово-

мовленнєві (усні операції на матеріалі сприйнятого зорово тексту), слухово-моторні (письмове виконання операцій над сприйнятим на слух матеріалом), зорово-моторні (письмова робота на матеріалі тексту).

Заслуговує на увагу й класифікація О. Горошкіної. Дослідниця виділяє аналітичні вправи (пов'язані з аналізом текстового матеріалу); асоціативні (спонукають учнів до виявлення емоційно-почуттєвого ставлення до тексту й навчального матеріалу, що досліджувався на його тлі); когнітивно-розвивальні (складаються на основі тексту з фоновим національним компонентом таким чином, щоб поряд із удосконаленням знань, умінь і навичок учнів забезпечити одночасно формування української мовної картини світу); креативно-дослідницькі (передбачають залучення учнів до творчості через пошук, шляхом створення й розв'язання проблемних ситуацій, спрямованих на формування інтелектуально-креативних якостей учнів: мовного чуття, дару слова, мислення, мовлення, уяви, уваги, спостережливості тощо) [3, с. 175 – 176]. З переліку вправ, запропонованих дослідниками в різних класифікаціях, необхідно вибрати такі, що забезпечують ефективну роботу з лінгвістичними текстами з метою вдосконалення мовної компетенції учнів.

Останнім часом вітчизняна лінгводидактика збагатилася знаннями про інтерактивні методи навчання (Р. Балан, О. Вербило, М. Красовицький, М. Олійник, О. Пометун, Н. Солодюк та інші).

Інтерактивні методи сприяють розвиткові комунікативних умінь і навичок учнів, їхньої пізнавальної діяльності, установленню емоційних контактів між учасниками навчально-виховного процесу. Крім того, методично правильне використання інтерактивних методів дозволяє словесникові створити умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою інтелектуальну спроможність, що робить продуктивним урок.

Серед різноманіття інтерактивних методів для роботи з текстами лінгвістичної спрямованості виділяємо роботу в парах, роботу в групах, ажурну пилку та ін. Оскільки саме ці методи найбільшою мірою сприяють залученню учнів до різних видів мовленнєвої діяльності. Так, робота в парах дає змогу працювати з лінгвістичним текстом у зручному для учнів режимі. Робота в групах дозволяє диференціювати завдання різного ступеня важкості відповідно до рівня пізнавальної активності школярів. Метод ажурної пилки залучає до креативної діяльності учнів, пропонуючи з певних слів скласти лінгвістичний міні-текст.

Вибір методу залежить від багатьох чинників. Обираючи його, необхідно чітко з'ясувати його основну мету, конкретні завдання, які розв'язуватимуться на уроці, потім уточнити коло найбільш ефективних методів, прийомів чи вправ для досягнення мети і враховувати основні причини, що зумовлюють їх вибір, зосередити увагу на окремих з них.

Список використаної літератури

1. **Бахтін М. М.** Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування / М. М. Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Л. : Літопис, 1996. – С. 310 – 317.
2. **Біляєв О. М.** Сучасний урок української мови / О. М. Біляєв. – К. : Рад. шк., 1981. – 176 с.
3. **Горошкіна О. М.** Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю : монографія / О. М. Горошкіна. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 362 с.
4. **Донченко Т. К.** Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови / Т. К. Донченко. – К. : Фондація ім. О. Ольжича, 1995. – 251 с.
5. **Лукач С. П.** Бесіда на уроках мови : посібник для вчителя / С. П. Лукач. – К. : Рад. шк., 1990. – 112 с.
6. **Плиско К. М.** Принципи, методи і форми навчання української мови : теоретичний аспект / К. М. Плиско. – Х. : Основа, 1995. – 240 с.
7. **Рожило Л. П.** Психологічні особливості вироблення мовних умінь і навичок / Л. П. Рожило // Укр. мова і л-ра в шк. – 1986. – № 9. – С. 38 – 45.

Мордовцева Н. Принципи та методи навчання у процесі роботи з текстами лінгвістичної спрямованості на уроках української мови

У статті розкриваються теоретичні положення щодо вибору вчителем оптимальних принципів і методів під час навчання учнів на уроках української мови складати власні висловлювання на лінгвістичну тему, а також під час роботи з текстами лінгвістичної спрямованості на уроках розвитку зв'язного мовлення.

Ключові слова: принципи навчання, методи навчання, текст, міні-текст, розвиток мовлення.

Мордовцева Н. Принципы и методы обучения в процессе работы с текстами лингвистического направления на уроках украинского языка

В статье раскрываются теоретические основы о выборе учителем оптимальных принципов и методов во время обучения учащихся на уроках украинского языка создавать собственные высказывания на лингвистическую тему, а также во время работы с текстами лингвистической направленности на уроках развития связной речи.

Ключевые слова: принципы обучения, методы обучения, текст, мини-текст, развитие речи.

Mordovtseva N. Prinitsipy and Training Methods in the Course of Work with Text the Linguistic Direction at Ukrainian Lessons

In article theoretical bases about a choice the teacher of optimum principles and methods reveal during training of pupils at lessons of Ukrainian to create own statements on a linguistic subject, and also in operating time with texts of a linguistic orientation at lessons of development of coherent speech.

Key words: training principles, training methods, text, mini-text, speech development.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2012 р.

Прийнято до друку 26.10.2012 р.

Рецензент – к. п. н., доц. Нікітіна А. В.

УДК 371.4:8J'44

I. Пентиліук

**ВАСИЛЬ СУХОМЛИНСЬКИЙ
ПРО РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ
У ВИХОВАННІ ОСОБИСТОСТІ УЧНІВ ШКОЛИ**

Проблема виховання мовної особистості в процесі навчання рідної мови – одна з центральних у сучасній педагогіці. Становлення людини, розвиток її інтелекту, емоційної сфери, виховання особистісних якостей, громадянськості здійснюється під час засвоєння рідної мови і літератури. Саме в цьому напрямі розвивається українська педагогіка, лінгводидактика й практика вчителів. У центрі уваги учених проблеми особистості учня і вчителя-словесника, змісту, методів та засобів виховання засобами рідної мови і літератури, пошуки оптимальних форм роботи тощо.

Ці проблеми завжди були предметом наукових пошуків. На сучасному етапі розвитку теорії і методики виховання вони вимагають певного переосмислення, нових розв'язків, які часто підказує неочіненна спадщина вітчизняних педагогів Ф. Буслаєва, І. Огієнка, С. Русової, К. Ушинського та інших. Особливо близькі нам ідеї В. Сухомлинського, педагогічна спадщина якого є невичерпним джерелом для наукових досліджень і практики навчання рідної мови в сучасній школі й виховання мовної особистості підлітків.

Великий педагог К. Ушинський понад сто років тому говорив, що мова – краший, ніколи не меркнучий цвіт духовного життя народу, що в мові одухотворяється весь народ і вся його Батьківщина. Ніби продовжуючи думку К. Ушинського, В. Сухомлинський підкреслює: „Рідна мова – то безцінне духовне багатство, в якому народ живе, за допомогою якого передає з покоління в покоління свою мудрість, славу, культуру і традиції” [6, с. 30].

Наукова спадщина В. Сухомлинського цікавила багатьох учених (В. Бондар, А. Борисовський, В. Бутенко, М. Вашуленко, І. Зязюн, Л. Мамчур, О. Савченко, О. Сухомлинська), живить вона і сучасну педагогіку. Педагогічні ідеї й новації В. Сухомлинського активно сприяють реалізації Закону України „Про загальну середню освіту”,